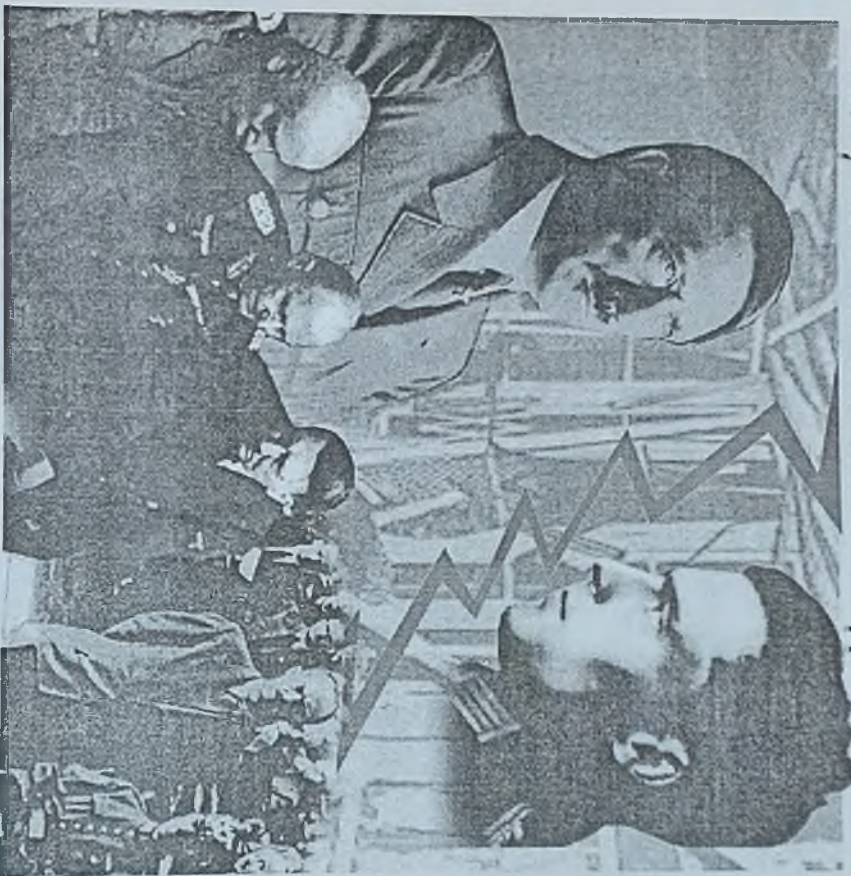

ІСТОРІЯ

В ШКОЛІ

20 липня 1944 року:
Штауффенберг проти Гітлера.
Замах, який міг би змінити хід війни...

ТРАВЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ
№5-6'2004

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ

ІСТОРІЯ В ШКОЛІ

№ 5-6'2004

Науково-методичний журнал.

Індекс видання 74654.

Виходить щомісяця.

Свідчення про державну реєстрацію —
серія КВ №1376.

Видавництво «Етносфера»

03035 м. Київ,

а/с 59, конт. т. (044) 248-52-43.

E-Mail: etnos@ukrtel.com

Видавць: **Національний
педагогічний університет
ім. М. Драгоманова.**

Шеф-редактор:

Юрій Войтеховський

Редакційна колегія:

Володимир Абаїмов

Анатолій Булда

Едуард Білячковський

Андрій Гуєв (зам. головного редактора
зі зв'язок з громадськістю)

Дмитрій Зенко (Мюнхен)

Людмила Кателіна

Ігор Козьма

Костянтин Кондратюк

Володимир Комаров

Віктор Король

Михайло Красовицький

Фелікс Левітас

Гжегож Мазур (Краків)

Ольга Малій

Петро Павленко

Павло Подяцький

Олена Пометун

Олександр Рєєт

Владислав Анджей Серчик (Варшава)

Володимир Сотвиченко

Геннадій Стрельський

Олександр Сушко

Сергій Тимоченко

Сергій Трояк

Федір Турчанко

Петро Чивага

ЗМІСТ

✓ **Дискусійна зала**
В. Король. ВЕЛИКА ВІГЧИЗИЯНА ВІЙНА:
ПЕРШОДЖЕРЕЛА ПРОТИ ІДЕОЛОГІЧНИХ МІФІВ

12

✓ **Університет знань**

О. Машкін. ГЕТЬМАН ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ:
ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

1

✓ **О. Гончар.** КРИЗА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ НАЦИСТСЬКОЇ
НІМЕЧЧИНИ: ЗАМАХ НА АДЛЬФА ГІТЛЕРА 20.07.1944

17

✓ **Педагогічний колегіум**

✓ **Б. Мельниченко.** ПРОФІЛЬНЕ СПРЯМУВАННЯ ЗМІСТУ
СОЦІОЛОГІЧНИХ НАУК У СТАРШІЙ СЕРЕДНІЙ
ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ США

21

✓ **Творча майстерня**

✓ **В. Комаров.** ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ
ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

24

29

✓ **В. Дерко.** ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ УЧНІВ
ПРО ДУХОВНИЙ
СВІТ І ЛИЦАРСЬКУ КУЛЬТУРУ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ НА ОСНОВІ ГЕРОЇЧНОГО ЕПОСУ

✓ **Біля класної дошки**
В. Сотниченко. НІМЕЦЬКІ ДЕРЖАВИ У XVIII СТОЛІТТІ

37

✓ **Тематичне оцінювання навчальних досягнень учнів**

О. Малій. ВАРІАНТИ РІЗНОРІВНЕВИХ
ЗАВДАНЬ ДО БІОГРАФІЧНОГО МАТЕРІАЛУ

45

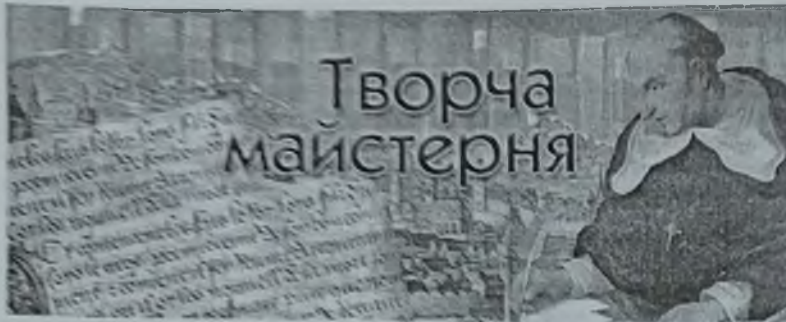
✓ **Семінар для допитливих**
Історич. збройний виступ полубоївців

47

✓ **РЕЗУЛЬТАТИ І ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ЗАОЧНОЇ ОЛІМПІАДИ
З ІСТОРІЇ НА ПРИЗ ЖУРНАЛУ «ІСТОРІЯ В ШКОЛІ» ВІД О. ПІСЕМА**

✓ **ЖЕННЯ. ПРАВО І СУСПІЛЬНІ НАУКИ.** №6:
6. X-FILES: ЗА ЛАПТУНКАМИ
КОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В УКРАЇНІ (1918—1938 pp.)

60

В. Комаров. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

В. Дерхо. ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ УЧНІВ ПРО ДУХОВНИЙ СВІТ І ЛИЦАРСЬКУ КУЛЬТУРУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ НА ОСНОВІ ГЕРОІЧНОГО ЕПОСУ

Володимир КОМАРОВ,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри історії України Криворізького
державного педагогічного університету

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ (на прикладі теми «Післявоєнна відбудова і розвиток України в 1945 — початку 50-х років)

Не підлягає сумніву той факт, що сучасний етап розвитку історичної освіти в Україні дедалі наполегливіше вимагає орієнтації всього навчального процесу на формування історичного мислення. Воно, як відомо, має цілу низку характерних ознак. Найважливіші з них:

- вміння встановлювати зв'язки між різними сторонами суспільного життя;
- вміння бачити історичні явища в їх розвитку, тобто вміння встановити, як певне історичне вище виникло, які стадії розвитку пройшло і чим стало в результаті такого розвитку;
- вміння бачити та аналізувати суперечливі тенденції в розвитку того чи іншого історичного явища.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що історичне мислення учнів саме є доволі складне та суперечливе явище. Підводячи підсумки багаторічних досліджень, автор цієї статті дійшов висновку, що ядром (або центральним елементом) історичного мислення є дві взаємопов'язані, але водночас до певної міри і протилежні тенденції.

1) Історичне поняття як початок конкретизації:

- перехід від поодинокого до загального;
- виділення суті;
- історичні факти;
- поняття як початок узагальнення.

2) Історичне поняття як завершення

конкретизації:

- відхилення старих конкретних рис поняття;
- виділення нових конкретних рис поняття;
- історичні факти.

Якщо уважно проаналізувати наведені вище тенденції розвитку історичного мислення, то можна дійти таких висновків:

1. Центральними елементами історичного мислення з точки зору змістовної є **історичні факти і поняття**.

2. З точки ж зору процесуальної — такими, тобто центральними елементами, є **логічні операції конкретизації та узагальнення**.

3. Всі вказані елементи (як з точки зору змісту, так і з процесуальної сторони) до певної міри є **протилежностями**. В той же час вони утворюють також і певну **єдність**.

4. Кожний з них може бути не тільки **початком**, але й **завершенням** певного розумового процесу.

Далі спробуємо розкрити функціонування цього своєрідного ядра історичного мислення на прикладі теми, присвяченої післявоєнній відбудові та розвитку України в другій половині 40-х — першій половині 50-х рр. ХХ ст. Згідно з чинною програмою ця тема вивчається протягом 5 годин. При цьому найпоширенішим у практиці навчання є підручник Ф. Г. Турченка, П. П. Панченка, С. М. Тимченка Новітня історія України (1939 — 2001). — К.: Генеза, 2001.

Стрижневим поняттям усієї теми є **поняття**

тоталітаризму. Тому на першому уроці, присвяченому переходу України до мирного життя, вчитель повідомляє одинадцятикласникам таке. Деякі вчені-історики, вивчаючи наслідки Другої світової війни для України, пишуть, що багато хто сподівався на послаблення тієї тоталітарної системи, яка виникла ще в довоєнні роки. Але їх сподівання не здійснилися. Далі вчитель пропонує учням подумати над тим, чому Друга світова війна привела не до послаблення тоталітарної системи в Україні, а навпаки — до її посилення. Школярі висловлюють різноманітні думки, часто абсолютно необгрутовані. Вислухавши декілька відповідей учнів, вчитель звертається до них із запитанням: «*Що таке тоталітаризм?*» Тим самим вчитель перекидає своєрідний «місток» між курсами історії України (XI кл.) та всесвітньої історії (X кл.). Саме завдяки цьому забезпечується перехід від поодинокого історичного явища, яким є тоталітаризм в Україні, до загального, яким є тоталітаризм як явище світове. Практика навчання доводить, що часто в учнів бракує необхідних опорних знань. Пояснюється це багатьма причинами. Справа в тому, що сучасна побудова методичної системи не створює необхідних умов для того, щоб в учнів формувалася така риса творчого мислення, як вміння переносити знання у нестандартні ситуації. Відверто кажучи, масова педагогічна практика навчання історії як в загальноосвітній школі, так і у вищих навчальних закладах має суто фактологічну орієнтацію. Зрозуміло, що без належної фактологічної бази не може бути й мови про формування історичного мислення. Але за умови перетворення питання засвоєння фактів у самоціль, коли факти засвоюються заради них самих, фактологічна база стає своєю протилежністю і перетворюється в гальмо для формування історичного мислення учнів. Аналогічні вади властиві і значній кількості методичних розробок, які з'являються на сторінках періодичних видань. Ще однією причиною цього явища є та обставина, що між вивченням відповідного навчального матеріалу в курсі всесвітньої історії X класу та історії України XI класу існує доволі значний розрив в часі — майже півроку. З метою виходу з цієї ситуації вчителю доводиться звернутися до походження терміну «*тоталітаризм*». Педагог нагадує учням, що цей термін латинського походження і перекладається як «*повний*», «*загальний*». В такий спосіб вчитель підводить учнів до розуміння того, що тоталітаризм означає повний контроль держави над суспільним життям.

Після цього вчитель говорить, що про поси-

лення, на думку деяких дослідників, тоталітарної системи в Україні свідчить факт зростання чисельності державної партії. Так, на 1 січня 1946 р. в Україні налічувалося 320 тисяч членів комуністичної партії, об'єднаних у 23 тисячі партійних організацій. Повідомивши це, вчитель знову привертає увагу учнів до поставленого ще на початку уроку питання про те, чим же пояснити, що Друга світова війна привела не до послаблення, а навпаки — до посилення тоталітарної системи в Україні. Спостереження свідчать, що старшокласники посилаються у своїх відповідях на зростання чисельності комуністичної партії як на причину посилення тоталітаризму в Україні. Після цього вчитель зауважує, що, на його думку, учні вказували на певні наслідки, а не на причини посилення тоталітаризму в Україні. З метою загострення пізнавальної ситуації вчитель пропонує учням подумати над тим, які закономірності суспільного розвитку відбилися у факті росту чисельності комуністичної партії. Після того, як учні висловлять свої думки, вчитель пропонує їм пригадати з курсу правознавства: «*Що таке «політична партія»?* Дехто з учнів пригадує, що «*політична партія — це найбільш свідомо частина певного прошарку суспільства*». Далі вчитель пропонує подумати над тим, який же прошарок населення мається на увазі, коли йдеться про комуністичну партію. В процесі співпраці вчителя та учнів останні роблять висновок, що в даному разі мається на увазі той прошарок населення, який був безпосередньо пов'язаний з промисловістю.

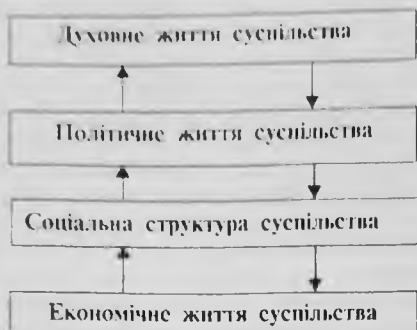
Таким чином, ріст чисельності комуністичної партії безпосередньо пов'язаний зі збільшенням того прошарку населення, який працював в промисловості. Підводячи підсумки, вчитель говорить, що основою тоталітаризму у XX столітті був розвиток промисловості, особливо важкої. Саме вона обумовлювала певну соціальну структуру суспільства.

Остання визначала політичну систему, а через неї — і характерні риси духовного життя. Після цього учням демонструється вже неодноразово згадувана в інших публікаціях автора статті «**Соціологічна схема суспільства**» (схема 1).

З метою більш свідомого засвоєння зв'язків між різними сторонами суспільного життя учням пропонується для розв'язку таке, на перший погляд, доволі просте пізнавальне завдання.

Деякі дослідники розвитку народного господарства України пишуть, що в перші повоєнні роки жінки змушені були, як і до війни, працювати поряд з чоловіка-

Схема 1

ми на найважливіх, найнебезпечніших ділянках виробництва. Спираючись на ці факти, такі дослідники доводять, що в цьому винні ідеологічні уявлення радянської системи. Згідно з цими уявленнями жінки прирівнювалися в плані їх можливостей та здібностей до подвигу «ратного та трудового». Чи ви згодні з такою точкою зору? Своєю думкою обґрунтуйте.

Розв'язуючи наведене вище завдання, школярі ще раз доходять висновку, що будь-які ідеологічні гасла врешті-решт обумовлені реальним економічним становищем у суспільстві. Але в той же час ідеологія до певної міри здатна впливати на ті ж самі економічні відносини. Саме тому залежності між різними сторонами суспільного життя показані на відповідній схемі протилежно спрямованими стрілками.

Висвітлюючи особливості відбудови промисловості, вчитель наголошує на тому, що промислове обладнання, яке було евакуйоване на Схід СРСР, в основному не поверталось в Україну. Українські ж підприємства відбудовувалися за рахунок нового обладнання, яке виробляли заводи СРСР. Промисловість же Західної України відновлювала свою роботу за рахунок того устаткування, яке вивозилося з Німеччини як репарації.

Повідомивши це, вчитель звертається до учнів з такою низкою запитань:

- Чим пояснити ці факти?
- Який вплив на темпи відбудови промисловості здійснював саме такий підхід до неї?
- Як такий підхід до відбудови промисловості впливав на темпи технічного прогресу?

Відповідаючи на перше питання, учні вказували, що реєвакуація підприємств була недостатньою з багатьох причин. Перш за все — значні витрати на перевезення. По друге, евакуйоване обладнання вже в значній мірі застаріло. Тому його не варто було повертати назад. Що ж стосується підприємств Західної України, то учні відзначали наступне. Відбудова таких підприємств за рахунок вивезеного з Німеччини устаткування дозволяла швидко відбудувати промисловість. Таким чином, пер-

ше та друге з наведених вище запитань особливо важливі, особливо в умовах особливих ускладнень у одинадцятикласників викликало. Однак цього не можна сказати про останнє, третє питання. Практика навчання свідчить, що значна частина учнів вважає оприлюднені в завданні підходи до відбудови промисловості сприятливі прискоренню технічного прогресу. Для обґрунтування своєї позиції частина учнів посилається на те, що відбудова промисловості за рахунок вивезеного з Німеччини обладнання дозволяла значно підвищити технічний рівень підприємств. Але при цьому деякі учні зауважували, що рано чи пізно виникне проблема запасних частин для німецького обладнання, їх же підприємства СРСР не виробляли. Тому через кілька років темпи технічного прогресу будуть уповільнюватися.

Підводячи підсумки, вчитель говорить про описаний вище підхід радянської тоталітарної системи до відбудови промисловості дозволяє швидко відновити зруйноване, але створює умови для технічного відставання СРСР у майбутньому від передових країн світу.

Продовжуючи урок, вчитель повідомляє, що у повоєнні роки в Україні значно збільшилася кількість різноманітних міністерств. Кожне з них керувало окремою галуззю народного господарства. При цьому загальна чисельність управлінського апарату збільшувалася швидше, ніж загальні темпи розвитку народного господарства. Далі вчитель пропонує учням з'ясувати роль міністерств у відбудові та подальшому розвитку народного господарства України. Зрозуміло, що в даному разі учні зустрічаються зі значними складнощами. Пояснюється це тим, що відповідь на таке питання вимагає узагальнення величезного за обсягом навчального матеріалу як з історії України, так і все-світньої історії. Тому основний тягар в даному разі падає на плечі вчителя. Перш за все, він наводить визначення поняття «міністерство». Зрозуміло, що таке визначення дається не з позицій юридичної, а з позицій історичної науки. Враховуючи методичні принципи науковості та доступності, вчитель говорить, що міністерства — державні керівні органи певних галузей суспільного життя, зокрема, економіки. Вчитель повідомляє також, що по своїй суті міністерства — одногалузеві монополії. Далі учням пропонується пригадати, що таке монополія. Учні говорять, що монополія — це об'єднання кількох підприємств, яке контролює виробництво та реалізацію певного виду продукції. Продовжуючи цю думку учнів, вчитель відзначає, що одногалузєва монополія, тобто міністерство, це об'єднання кількох однорідних підприємств, яке контролює виробництво того

чи іншого виду продукції в масштабі всієї держави. Переконавшись, що учні зрозуміли суть поняття, вчитель говорить, що в історії розвитку ринкових відносин існувало чотири види конкуренції.

1) Так звана «вільна конкуренція». Всі підприємства конкурують між собою. Така конкуренція властива для домонополістичної стадії розвитку ринкових відносин і характеризується відсутністю монополій. В результаті такої конкуренції одні підприємства поглинаються іншими і врешті-решт виникає монополія.

2) Конкуренція монополії з підприємствами-аутсайдерами. В результаті аутсайдери розоряються, а монополія набуває ще більших розмірів.

3) Конкуренція між монополіями. В результаті такої конкуренції монополії або зливаються у супермонополію, або взаємно руйнуються.

4) Конкуренція між підприємствами, які входять до складу монополії. Така конкуренція може привести до руйнування самої монополії.

Далі вчитель повідомляє учням, що міністерства як особливий вид одногалузевих монополій виключають будь-яку конкуренцію взагалі. При цьому відбувалося збільшення кількості міністерств в Україні у повоєнні роки. Це до певної міри поліпшувало управління економікою та прискорювала післявоєнну відбудову. Але відсутність конкуренції на певному етапі приводить до гальмування економічного розвитку. Повідомивши це, вчитель запитує школярів щодо можливих наслідків панування одногалузевих монополій в Україні. Учні наводять той факт, що чисельність управлінського апарату збільшувалася швидше, ніж розвивалося народне господарство в цілому.

Далі вчитель пропонує пояснити, чому одногалузеві монополії, з одного боку, прискорюють розвиток економіки, а з іншого — його гальмують. Під керівництвом вчителя учні доходять висновку, що монополії мають можливість концентрувати величезні ресурси в певному конкретному напрямку. Саме завдяки цьому значно прискорюється розвиток. Але з іншого боку, монополії виключають конкуренцію. В результаті зникають стимули до технічного прогресу. Таким чином, одногалузеві монополії відіграють подвійну роль в розвитку суспільства. Далі вчитель наводить такі факти. У 1955 році виробництво сталі в Україні збільшилося майже в два рази порівняно з 1940 роком, алюмінію — більш ніж в 3 рази, чавуну — на 81%, прокату — на 90%, видобуток кам'яного вугілля та природного газу — майже на 80% тощо. В той же час продуктивність праці порівняно з тим же 1940 роком виросла лише на 40%.

Які висновки можна зробити на основі порівняння цифр, що характеризують темпи росту продуктивності праці та загальні темпи росту випуску промислової продукції? Чи відбувався ріст випуску промислової продукції за рахунок впровадження нової техніки, чи за рахунок залучення у виробництво додаткової робочої

сили? Свою думку обґрунтуйте.

Аналізуючи ці цифри, учні вказують, що в середині 50-х рр. XX століття Україна не тільки відновила свій довоєнний економічний потенціал, а й значно його перевершила. Після цього вчитель привертає увагу старшокласників до того факту, що продуктивність праці в той час виросла тільки на 40%, а випуск промислової продукції — в кілька разів. Які ж висновки можна зробити на основі цього факту?

Практика навчання доводить, що в даному разі учні відчують доволі значні розумові ускладнення. Для того, щоб їх подолати, необхідно порівняти такі поняття, як «продуктивність праці» та «інтенсифікація праці». Спочатку учням пропонується пригадати визначення цих понять. В разі, коли вони не зможуть цього зробити (а таке трапляється доволі часто), вчитель сам наводить їх. Після цього учням пропонується текстова порівняльна таблиця.

Таблиця 1. Порівняння понять «продуктивність праці» та «інтенсифікація праці»

Лінії порівняння	Поняття	
	Продуктивність праці	Інтенсифікація праці
Обсяг живої праці на одиницю продукції Техніка	Зменшується	Збільшується
	Впроваджується нова техніка	Використовується застаріла техніка
Результат	Збільшення випуску продукції	Збільшення випуску продукції

Після того, як буде заповнена ця таблиця, учні під керівництвом вчителя аналізують її зміст. На цей раз вони говорять, що збільшення обсягів промислової продукції в повоєнні роки досягалося переважно не за рахунок високих темпів технічного прогресу, хоча він, безумовно, мав місце, а за рахунок залучення в промисловість додаткової робочої сили та інтенсифікації праці робітників. Обґрунтовуючи свої думки, учні відзначають, що в повоєнні роки продуктивність праці зростала значно повільніше, ніж загальні обсяги виробництва промислової продукції. Далі вчитель пропонує учням пояснити, чому в ті часи темпи технічного прогресу були явно недостатні. Доводиться констатувати той факт, що в даному разі одинадцятикласники зустрічаються з доволі значними розумовими ускладненнями. З метою їх подолання вчитель нагадує учням, що в умовах

ринкової економіки саме конкуренція стимулює підприємців до впровадження нової техніки. При цьому він запитує учнів, чи були хоча б елементи ринку в радянській системі? Школярі відповідають негативно. Отже, відсутність конкуренції вела до відсутності стимулів до технічного прогресу. Далі вчитель нагадує, що за умови існування міністерств як одногалузевих монополій наслідки Другої світової війни в Україні були дуже швидко подолані. Таким чином, говорить вчитель, монополізм здатен за певних умов значно прискорювати економічний розвиток країни. Чому ж тоді той же монополізм почав гальмувати цей розвиток? Учні говорять, що зміни історичних обставин привели до зміни ролі міністерств в розвитку країни. Підсумовуючи все сказане, вчитель зазначає, що монополіям, а радянські міністерства безумовно були такими, притаманні дві протилежні риси. За рахунок концентрації всіх наявних ресурсів на одному напрямку вони здатні прискорювати розвиток. Але ті ж самі монополії згодом перетворюються в гальмо суспільного прогресу.

Завершальним етапом опрацювання всієї теми є урок, присвячений культурному розвитку України другої половини 40-х — початку 50-х років ХХ століття. Йому відповідає § 16 згаданого вище підручника. Одним з можливих методичних варіантів опрацювання цього матеріалу є використання текстової таблиці.

Таблиця 2. Культурне життя в Україні в другій половині 40-х — початку 50-х років ХХ століття (подається в скороченому вигляді)

Галузі культури	Досягнення	Суспільне значення	
		Позитивне	Негативне
Освіта Наука Література Образотворче мистецтво			

Суть випереджачого завдання полягає в тому, що наведена вище таблиця пропонується учням напередодні уроку для самостійного опрацювання на основі відповідного параграфа підручника вдома. Такий методичний варіант опрацювання навчального матеріалу не тільки поглиблює вміння складати текстові таблиці та опрацьовувати історичний текст, а й поглиблює вміння оцінювати історичні факти з різних точок зору. Останнє є найважливішою умовою формування історичних понять.

Так, опрацьовуючи матеріал про розвиток освіти в повоєнні роки, учні вказували, що найбільш значним досягненням в цій галузі було відновлення у 1950 році довоєнної мережі шкіл та запровадження у 1953 році загальнообов'язкової семирічної освіти. Під час опрацювання цього питання на уроці виявилось, що цю особливих складнощів у учнів не викликло. Одиннадцятикласники відзначали, що без належного розвитку освіти неможливий розвиток як всього суспільства в цілому, так і економіки зокрема.

Далі вчитель запропонував учням висвітлити питання щодо негативних явищ в освіті того періоду. Учні, дотримуючись логіки підручника, вказували на скорочення українських шкіл та поширення російських. Прагнучи поглибити знання учнів з цього питання, вчитель пропонує їм обґрунтувати думку щодо негативного впливу русифікації на розвиток освіти в Україні. Практика навчання доводить, що часто відповіді учнів мають неглибокий, не досить обґрунтований характер. Для того, щоб подолати таке становище, вчитель звертається до учнів з цілою низкою наступних запитань, відповіді на які на перший погляд самі собою зрозумілі.

Вчитель. Для чого діти ходять до школи?

Учні. Для того, щоб набувати знання.

Вчитель. Для чого дітям знання?

Учні. Без знань діти не зможуть жити у суспільстві.

Вчитель. Який вплив на процес засвоєння знань здійснює використання у навчанні нерідної мови?

Учні. В процесі навчання знання не просто запам'ятовуються, а й осмислюються. Мислить же людина завжди рідною мовою. Тому використання у навчальному процесі нерідної мови веде до того, що учні не розуміють навчальний матеріал. Саме це і зашкоджує розвитку освіти в Україні.

Таким чином, говорить вчитель, в розвитку освіти в Україні в повоєнні роки спостерігалися дві протилежні тенденції. З одного боку, була відновлена довоєнна мережа навчальних закладів та запроваджена обов'язкова семирічна освіта. Це, безумовно, сприяло підвищенню освітнього рівня в Україні, а значить — і подальшому соціально-економічному розвитку тогочасного українського суспільства. А з іншого — відбувалися процеси русифікації української освіти, що зашкоджувало її розвитку.

Обговорюючи питання про розвиток української науки у післявоєнні роки, учні відмічали, що видатним науковим досягненням того часу було створення першого експериментального ядерного реактора, малої електронно-обчислювальної машини та винайдення нових способів зварювання металів. В той же час відзна-

чалось, що вкрай негативний вплив на розвиток науки здійснювала тоталітарна система. Прикладами такого роду можуть бути репресії проти цілої низки вчених та фактичний розгром генетики та кібернетики.

Далі на уроці обговорюється питання про розвиток літератури та мистецтва у повоєнні роки. Учні також відзначили існування двох протилежних, але до певної міри пов'язаних між собою тенденцій. З одного боку, існував офіційний напрямок — так званий «соціалістичний реалізм». З іншого — розвивалося неофіційне мистецтво, яке заперечувало згаданий вище напрямок. На уроці учні наводять численні приклади, які яскраво ілюструють їх думки.

Підводячи підсумки, слід сказати, що проблема формування історичних понять в процесі навчання має величезне практичне значення. Адекватне її розв'язання дозволило б підняти всю історичну освіту на якісно вищий щабель розвитку. Але при цьому слід зауважити також, що ця проблема є надзвичайно складною в науковому плані. Треба вчити учнів аналізувати найрізноманітніші історичні факти — і в першу чергу такі, які, здавалося, заперечують один одного. Саме такі факти утворюють історичне поняття як певну єдність та водночас боротьбу протилежностей, тобто боротьбу таких фактів, які виключають одне одного. В цій статті автор намагався саме в такий спосіб продемонструвати механізм формування поняття «*тоталітаризм*» в процесі вивчення повоєнної історії України в одинадцятому класі.

Віктор ДЕРХО,
вчитель історії та зарубіжної літератури Зеленобалківської СЗШ
Дніпропетровської області

ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ УЧНІВ ПРО ДУХОВНИЙ СВІТ І ЛИЦАРСЬКУ КУЛЬТУРУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ НА ОСНОВІ ГЕРОЇЧНОГО ЕПОСУ (З досвіду роботи)

Одним із найважливіших завдань сучасної історичної освіти є формування духовності майбутніх громадян України. Розв'язувати це складне питання важливо як в учбовий, так і в позаурочний час. Значні можливості для цього надають шкільні курси історії та зарубіжної літератури.

Для підвищення ефективності формування знань учнів про духовний світ Середньовіччя доцільно використовувати міжпредметні зв'язки.

За чинною програмою із зарубіжної літератури в сьомому класі передбачено вивчення розділу «*Велич історичного минулого у творах давньої і середньовічної літератури*». В даному розділі відведено години на вивчення французького середньовічного епосу «*Пісня про Роланда*». Програмою передбачено завдання формувати поняття про середньовічний герої-

чний епос. Для вивчення пам'ятки французької літератури відводиться орієнтовно три години, із них одна — на розвиток зв'язного мовлення. Формування знань про середньовічний французький епос рекомендовано за темами: «*Пісня про Роланда*». *Історична правда та вигадка у творі*. *Оспівування звитяги, мужності, відваги, лицарського служіння батьківщині*. «*Втілення в образі Роланда героїко-патріотичного та лицарського ідеалу середньовічної доби*».

Розпочати роботу по формуванню знань учнів про духовний світ Середньовіччя можна на основі життя, побуту та традицій середньовічного лицарства, яке яскраво відображено в героїчному епосі «*Пісня про Роланда*». Згідно з програмами із зарубіжної літератури та все-світньої історії у сьомому класі вивчення епохи лицарства на уроках з вказаних предметів